

Uzasadnienie tematu i kontekst historyczny

Przykładowe powiązania programowe:

Historia

a) poziomy nauczania: III i IV

b) klasa: 3

c) powiązanie z podstawą programową:

IV etap edukacyjny (poziom podstawowy):

7. II wojna światowa. Uczeń:

5) przedstawia przyczyny i skutki Holokaustu oraz opisuje przykłady oporu ludności żydowskiej.

8. Ziemie polskie pod dwiema okupacjami.

Uczeń:

1) porównuje cele i metody polityki niemieckiej i radzieckiej w okupowanej Polsce.

IV etap edukacyjny (poziom rozszerzony):

7. Europa pod okupacją niemiecką i Holokaust.

Uczeń:

1) charakteryzuje politykę III Rzeszy wobec społeczeństw okupowanej Europy, w tym nazistowski plan eksterminacji Żydów oraz innych narodowości i grup społecznych.

WOS

III etap edukacyjny:

9. Patriotyzm dzisiaj. Uczeń:

4) wskazuje, odwołując się do Holokaustu oraz innych zbrodni przeciw ludzkości, do jakich konsekwencji prowadzić może skrajny nacjonalizm.

1 września 1939 r. nazistowskie Niemcy zaatakowały Polskę. Datę tę powszechnie uznaje się za początek drugiej wojny światowej. 17 września kraj został zaatakowany ze wschodu przez Armię Czerwoną. Rozpoczął się długi okres okupacji niemieckiej i radzieckiej. W wyniku działań wojennych życie straciło ok. 5,6–5,8 miliona mieszkańców Rzeczypospolitej; 60% tej liczby stanowili Żydzi. Chociaż od zakończenia wojny upłynęło ponad pół wieku, trudno by znaleźć w Polsce rodzinę, której życia w jakiś sposób nie naznaczyły wypadki wojenne, a wspomnienia z tego okresu są wciąż żywe w społeczeństwie. Dlatego też pogłębienie wiedzy o wydarzeniach lat wojennych umożliwi lepsze zrozumienie wielu zjawisk zachodzących we współczesnej Polsce.

Tło historyczne, chronologia, kluczowe postaci oraz przebieg wypadków militarnych i politycznych w czasie drugiej wojny światowej, jak również wpływ tego konfliktu na życie poszczególnych osób i społeczeństw stanowi od dekad przedmiot badań historycznych i edukacji. U podstaw tych działań znajdują się pierwotne źródła informacji, takie jak fotografie, dokumenty rządowe, pamiętniki, wywiady, itd. Badania historyczne dostarczają zbioru wiedzy, z którego następnie korzystają w swojej pracy nauczyciele historii i innych przedmiotów, przekazując wiedzę o danych wydarzeniach z przeszłości. Inspiracją dla stworzenia niniejszej lekcji jest jedno z takich pierwotnych źródeł informacji – sfilmowane relacje osób, które przeżyły drugą wojnę światową, były świadkami tamtych wydarzeń i widziały na własne oczy wybuch wojny. Oprócz relacji audiowizualnych, lekcja zbudowana jest w oparciu o inne pierwotne i wtórne źródła informacji, takie jak teksty dokumentów historycznych, przemowy przywódców politycznych i wojskowych, mapy, zdjęcia, analizy historyczne, itd.

Zakres chronologiczny lekcji obejmuje pierwsze miesiące wojny, a wydarzenia przedstawione są z perspektywy indywidualnej przez osoby opowiadające o własnych przeżyciach i doświadczeniach, które były udziałem ich otoczenia. Wydarzenia polityczne na skalę państwową i międzynarodową, działania rządów i operacje wojskowe pozostają tłem opowieści, a zadaniem nauczyciela jest ich odpowiednie przedstawienie. Poczynając od niemieckiej, a następnie radzieckiej agresji na Polskę, w toku lekcji podejmowany jest problem wpływu wydarzeń historycznych na życie pojedynczych osób. Takie podejście umożliwi podjęcie refleksji na temat znaczenia pewnych indywidualnych cech czy okoliczności (jak np. miejsca zamieszkania, przynależności etnicznej i religijnej, sytuacji finansowej, wyglądu fizycznego czy osobowości) dla sytuacji poszczególnych

Uzasadnienie tematu i kontekst historyczny

Wiedza o kulturze

IV etap edukacyjny:

- I. Odbiór wypowiedzi i wykorzystanie zawartych w nich informacji.
Uczeń odbiera teksty kultury i wykorzystuje informacje w nich zawarte, z uwzględnieniem specyfiki medium, w którym są przekazywane.

Język polski

IV etap edukacyjny:

- I. Odbiór wypowiedzi i wykorzystanie zawartych w nich informacji.

Uczeń:

- 1) odbiera komunikaty pisane, mówione, w tym nadawane za pomocą środków audio-wizualnych – rozróżnia informacje przekazane werbalnie oraz zawarte w dźwięku i obrazie;
  - 2) wyszukuje w wypowiedzi potrzebne informacje oraz cytuje odpowiednie fragmenty tekstu;
  - 4) odróżnia informacje o faktach od opinii;
  - 6) rozpoznaje wypowiedzi o charakterze emocjonalnym i perswazyjnym.
- II. Analiza i interpretacja tekstów kultury.
Uczeń zna teksty literackie i inne teksty kultury wskazane przez nauczyciela.

Uczeń:

- 1) opisuje odczucia, które budzi w nim dzieło.
3. Interpretacja. Uczeń:
    - 1) przedstawia propozycję odczytania konkretnego tekstu kultury i uzasadnia ją;
    - 2) uwzględnia w interpretacji potrzebne konteksty, np. biograficzny, historyczny.
  4. Wartości i wartościowanie. Uczeń:
    - 1) ze zrozumieniem posługuje się pojęciami dotyczącymi wartości pozytywnych i ich przeciwieństw oraz określa postawy z nimi związane, np. patriotyzm–nacjonalizm, tolerancja–nietolerancja, piękno–brzydota, a także rozpoznaje ich obecność w życiu oraz w literaturze i innych sztukach;

osób, grup i wspólnot lokalnych. Lekcja dotyczy także problemu podejmowania złożonych decyzji dotyczących ucieczki lub pozostania w miejscu zamieszkania i konsekwencji owych decyzji. Poznanie komentarza bezpośrednich uczestników wydarzeń historycznych pomaga lepiej wyjaśnić pewne zachowania zbiorowości, co z kolei pozwala na głębsze zrozumienie powszechnego odbioru opisywanych sytuacji przez współczesne społeczeństwo.

Lekcja podejmuje zagadnienia dotyczące wydarzeń poprzedzających Holokaust, czyli zagładę ludności żydowskiej, określaną przez nazistów jako „ostateczne rozwiązanie kwestii żydowskiej”. Zbrodnia ta w dużej mierze miała miejsce na terytorium Polski. Naziści w pierwszych miesiącach okupacji działali w celu izolowania ludności żydowskiej od ogółu społeczeństwa polskiego, tworząc atmosferę sprzyjającą przystąpieniu do Endlösung i przygotowując podstawy dla tragicznych wydarzeń, jakie stopniowo rozegrały się na polskiej ziemi w kolejnych latach wojny.

Historia nazistowskiej Zagłady narodu żydowskiego i historia totalitaryzmu pod rządami radzieckich komunistów stanowią dwa odrębne przedmioty studiów, badań i nauczania. Zadaniem niniejszej lekcji nie jest porównywanie obu reżimów, lecz próba zrozumienia, jaki wpływ na społeczeństwo i na indywidualne losy obywateli polskich pochodzenia żydowskiego miała wojna i funkcjonowanie systemów totalitarnych.

Uzasadnienie tematu i kontekst historyczny

- 2) omawia na podstawie poznanych dzieł literackich i innych tekstów kultury podstawowe, ponadczasowe zagadnienia egzystencjalne, np. miłość, przyjaźń, śmierć, cierpienie, lęk, nadzieja, wiara religijna, samotność, inność, poczucie wspólnoty, solidarność, sprawiedliwość; dostrzega i poddaje refleksji uniwersalne wartości humanistyczne;
- 3) dostrzega zróżnicowanie postaw społecznych, obyczajowych, narodowych, religijnych, etycznych, kulturowych i w ich kontekście kształtuje swoją tożsamość.

Metody i formy pracy:

- Praca pod kierunkiem nauczyciela
- Analiza i interpretacja źródeł historycznych
- Dyskusja
- Drzewko decyzyjne
- Elementy dramy
- Praca w grupach
- Debata „za” i „przeciw”

Materiały i środki dydaktyczne:

- Materiały audiowizualne Instytutu Fundacji Shoah (USC Shoah Foundation Institute) – fragmenty relacji świadków
- Teksty źródłowe historyczne
- Ikonaografia
- Biografie świadków
- Analizy historyczne

Wymagania sprzętowe i materiały pomocnicze:

- Odtwarzacz DVD/komputer/laptop/monitor/rzutnik multimedialny (opcjonalnie), rzutnik folii, arkusze papieru, pisaki, taśma samoprzylepna, schemat drzewka decyzyjnego

Wymagania czasowe:

- 2-3 jednostki lekcyjne

Główne zagadnienia:

- Początek drugiej wojny światowej w relacjach świadków
- Los ludności cywilnej na okupowanych terytoriach polskich po agresji III Rzeszy 1 września 1939 r. i Związku Radzieckiego 17 września 1939 r. ze szczególnym uwzględnieniem położenia Żydów
- Polityka nowych władz okupacyjnych wobec ludności cywilnej na okupowanych ziemiach polskich w pierwszym okresie wojny
- Sytuacja polskich Żydów na początku wojny

Cele:

- Lekcja umożliwi uczniom zapoznanie się z relacjami naocznych świadków i uczestników wydarzeń.
- Uczniowie wiedzą, jaki wpływ niemiecka i radziecka agresja na Polskę miała na życie indywidualnych członków społeczeństwa.
- Uczniowie potrafią analizować wydarzenia historyczne, biorąc pod uwagę doświadczenia jednostek i grup społecznych.
- Uczniowie potrafią ocenić wpływ chaosu i zamieszania w pierwszym okresie wojny na proces jednostkowego podejmowania decyzji.
- Uczniowie potrafią zanalizować rolę propagandy i stereotypów w społeczeństwie.
- Uczniowie rozwijają wrażliwość wobec prześladowań na tle etnicznym, religijnym i klasowym.
- Uczniowie znają metody społecznej izolacji wprowadzone przez nazistów w społeczeństwie polskim.
- Uczniowie znają metody i kryteria prześladowań zastosowanych przez Związek Radziecki wobec ludności polskiej.
- Uczniowie potrafią pracować ze źródłami pierwotnymi, w szczególności z relacjami audiowizualnymi.

Uzasadnienie tematu i kontekst historyczny

Uwagi o realizacji

Scenariusz lekcji można realizować w ramach różnych przedmiotów nauczania w szkole ponadpodstawowej, np. historii, wiedzy o społeczeństwie, wiedzy o kulturze, języka polskiego. Materiały zawarte w niniejszej lekcji mogą także okazać się przydatne podczas lekcji wychowawczej lub przygotowywania do wizyty w miejscu pamięci. Scenariusz może zostać zrealizowany w całości jako niezależna jednostka lekcyjna lub też w części, stanowiąc element wspomagający dla innych materiałów dydaktycznych. Ważne jest zróżnicowanie metod i technik pracy, które powinny być dostosowane do wieku i możliwości poznawczych uczniów.

Znaczenie relacji naocznych świadków wydarzeń

Jako pierwotne źródło informacji, relacje audiowizualne wspomagają proces uczenia się i służą uczniom jako materiał wyjściowy do podjęcia próby interpretacji przeszłości. W połączeniu z innymi źródłami pierwotnymi, takimi jak dokumenty rządowe, listy, fotografie, pamiętniki, nagrania archiwalne, czy źródłami wtórnymi jak podręczniki czy opracowania naukowe, służą poszerzeniu wiedzy uczniów na temat istotnych zagadnień z przeszłości.

Zastosowanie bezpośrednich relacji świadków wydarzeń w procesie dydaktycznym umożliwia podejście do odległych historycznie wydarzeń w sposób empatyczny oraz nadaje im osobisty charakter. Dzięki temu wydarzenia sprzed 60 lat zyskują rys indywidualny, a historia drugiej wojny światowej przestaje być historią wybitnych jednostek i anonimowych mas ludności. Ustrukturyzowane świadectwa ludzi żyjących w czasach Zagłady umożliwiają uczniom podjęcie próby zrozumienia tamtych wydarzeń i poznania ich z punktu widzenia naocznych świadków, zwykłych ludzi, którzy sami przeżyli drugą wojnę światową.

Przyjęcie perspektywy uczestników wydarzeń – ludzi, którzy niejednokrotnie byli prześladowani i dręczeni, zagrożeni utratą życia, doświadczyli dramatycznych przeżyć i widzieli na własne oczy okropieństwa wojny – może wzbudzić trudne, lecz zrozumiałe emocje. Autorzy niniejszej lekcji świadomie wybrali fragmenty relacji, które zawierają pewien ładunek emocjonalny, jednak unikano drastycznych opisów przemocy. Niemniej należy wziąć pod uwagę indywidualną wrażliwość ucznia, dlatego prezentowane materiały wymagają od nauczyciela ostrożnego i wybiórczego podejścia oraz dostosowania do rozwoju emocjonalnego uczniów. Rolą nauczyciela jest stworzenie w klasie bezpiecznej atmosfery, sprzyjającej odbiorowi relacji i następnie – otwartej dyskusji.

Uzasadnienie tematu i kontekst historyczny

Świadectwa audiowizualne zawierają duży potencjał dydaktyczny, umożliwiają nauczycielowi podejście interdyscyplinarne, a także przeprowadzenie korelacji międzyprzedmiotowej. Ułatwiają przedstawienie wielu perspektyw i stanowisk wobec wydarzeń historycznych, jak również odniesienie ich do problemów współczesności. Obecnie, w czasach dominacji kultury obrazu i komunikacji cyfrowej, świadectwa audiowizualne odpowiadają oczekiwaniom uczniów, angażują ich emocjonalnie i intelektualnie w sposób dobrze im znany i przez nich akceptowany oraz stymulują do poszukiwania dodatkowych informacji i materiałów. Nauczyciel zyskuje także możliwość motywowania uczniów do krytycznej analizy źródeł, w tym – nagranych na taśmie filmowej. W dalszej części scenariusza znajdują się uwagi na temat pracy z relacjami audiowizualnymi.

Wprowadzenie

Pierwsza część lekcji koncentruje się na przedstawieniu szerszego obrazu wydarzeń, na tle których doszło do wybuchu drugiej wojny światowej.

Przedstaw w zarysie lub przypomnij wspólnie z uczniami wydarzenia, które doprowadziły do wybuchu drugiej wojny światowej. Zwróć uwagę na mocarstwową politykę III Rzeszy i Związku Radzieckiego. Wyjaśnij rolę, jaką w nazistowskich Niemczech odegrała doktryna rasizmu, a w Związku Radzieckim – pogląd o walce klas. Upewnij się, że uczniowie znają podstawowe pojęcia związane z tymi ideologiami (np. Aryjczyk, wróg klasowy). Przedstaw sytuację polityczną i ekonomiczną na arenie międzynarodowej.

1. Uczniowie czytają teksty źródłowe (załączniki nr 1 i 2 – fragmenty przemówień Hitlera z 30 stycznia i 22 sierpnia 1939 r.).

Przykładowe pytania do dyskusji:

- Wyjaśnijcie pojęcie „Lebensraum”.
  - Jakie znaczenie dla Hitlera miała ekspansja terytorialna na Wschód?
  - Dlaczego Hitler dążył do wywołania wojny?
  - Do jakich wydarzeń historycznych Hitler odwoływał się w swojej retoryce wojennej?
  - Jak Hitler definiował głównego wroga III Rzeszy?
  - Kogo Hitler obarczał odpowiedzialnością za wywołanie przyszłej wojny?
  - Wskażcie elementy propagandowe w analizowanych tekstach.
  - Jaka była reakcja świata na poczynania Hitlera?
2. Rozdaj uczniom teksty źródłowe (załączniki nr 3 i 4 – fragmenty paktu Ribbentrop-Mołotow), a następnie pokaż rysunek przedstawiający Adolfa Hitlera i Józefa Stalina (załącznik nr 5) oraz mapę podziału Polski pomiędzy Niemcy a ZSRR z 23 sierpnia 1939 r. (załącznik nr 6).

Przykładowe pytania do dyskusji:

- Jakiego rodzaju dokumentem był pakt Ribbentrop-Mołotow?
- Jakie były jego postanowienia i znaczenie dla sytuacji politycznej w Europie?
- Kiedy społeczność międzynarodowa dowiedziała się o tajnych postanowieniach paktu?

Wprowadzenie

- Jakie panowały wtedy stosunki pomiędzy Niemcami a Związkiem Radzieckim?
  - Czego dowiadujemy się na temat tych relacji z prezentowanego obrazu? Jaki jest jego przekaz?
3. Przedstaw uczniom załączniki nr 7 i 8 (wyminki z tajnego przemówienia Stalina z 19 sierpnia 1939 r. i radziecką odezwę wojskową z września 1939 r.).

Przykładowe pytania do dyskusji:

- Jakie znaczenie dla Stalina miała ekspansja terytorialna na Zachód?
  - Jakie główne cele polityczne wyznaczył Stalin? Dlaczego jego przemówienie zostało utajnione?
  - Jak Związek Radziecki definiował swojego głównego wroga?
  - Jaka była reakcja świata na poczynania Stalina?
  - Jakie znaczenie dla decyzji Stalina o inwazji na Polskę miała dotychczasowa historia wzajemnych stosunków pomiędzy Rosją radziecką a Polską?
  - Czy wcześniejsze konflikty dotyczące panowania na terenach na wschód od Linii Curzona odgrywały rolę we wrześniu 1939 r.?
4. Opisz atmosferę, jaka panowała w Polsce tuż przed wybuchem wojny, uwzględniając złożoną sytuację w Europie w latach 30. Przypomnij wraz z uczniami, że rozgrywki polityczne pomiędzy głównymi aktorami życia publicznego ówczesnej Polski, przeprowadzane na tle mozaiki wielonarodowościowej II Rzeczypospolitej, niejednokrotnie prowadziły do nadużyć i antagonizowania względem siebie różnych grup społeczeństwa polskiego. Zwróć uwagę na fakt, iż realizacja określonej retoryki politycznej miała poważne konsekwencje praktyczne dla społeczności żydowskiej (przywołaj np. getto ławkowe, *numerus clausus*, bojkot ekonomiczny).

Przykładowe pytania do dyskusji:

- Jakie mogły być konsekwencje dyskryminacyjnej polityki państwa wobec Żydów? Jaka była reakcja tej grupy?
- Czy sądzicie, że wybuch wojny zmienił nastawienie poszczególnych grup narodowościowych II Rzeczypospolitej względem siebie? Uzasadnijcie odpowiedź.

Uwagi dydaktyczne

Materiał dydaktyczny, który znajduje się poniżej, składa się z dwóch części zbudowanych wokół krótkich fragmentów relacji naocznych świadków drugiej wojny światowej. Część I: *Wrzesień 1939 – Wybuch drugiej wojny światowej* zawiera pięć relacji, natomiast część II: *Dokąd teraz?...* składa się z ośmiu fragmentów wypowiedzi. Całkowity czas trwania materiału filmowego to ok. 18 minut. Nauczyciel może pracować z obiema częściami scenariusza lub wybrać pracę z jednym elementem. **Uwagi dydaktyczne zamieszczone poniżej odnoszą się do obu części scenariusza i skonstruowane są w oparciu o założenie, że lekcja zostanie przeprowadzona w całości.** Przed wybraniem jednej z części lekcji warto zapoznać się z całością scenariusza, aby wybrać odpowiednie fragmenty odnoszące się do całości. Umożliwi to nauczycielowi właściwe przygotowanie uczniów do odbioru materiału audiowizualnego i pozwoli na odpowiednie pokierowanie dyskusją.

Praca z relacjami audiowizualnymi

Zaproponowane poniżej metody pracy z uczniami dotyczą materiałów znajdujących się w zbiorach Instytutu Fundacji Shoah Uniwersytetu Południowej Kalifornii (Shoah Foundation Institute for Visual History and Education, University of Southern California). W archiwum tej instytucji znajdują się świadectwa ocalałych z Holokaustu i świadków Zagłady zebrane w latach 1994–2000 w 56 krajach i złożone w 32 językach. Instytut przeprowadził wywiady z ocalałymi Żydami, homoseksualistami, świadkami Jehowy, wyzwolicielami i świadkami wyzwolenia, więźniami politycznymi, ratującymi i udzielającymi pomocy, Romami i Sinti, osobami prześladowanymi ze względu na nazistowską politykę eugeniki oraz uczestnikami procesów zbrodniarzy wojennych. Udzielono ok. 1500 wywiadów w języku polskim. Niektóre z relacji zostały złożone poza granicami Polski, często przez osoby, które na co dzień nie posługują się językiem polskim (dlatego też mogą mówić z akcentem lub używać niecodziennych wyrażen i zwrotów).

Uwagi dydaktyczne

Przed przystąpieniem do pracy z relacjami:

- Nauczyciel zapoznaje się z materiałem filmowym przed projekcją dla uczniów i upewnia się, że uczniom znany jest odpowiedni kontekst historyczny.
- Nauczyciel wcześniej przekazuje wiedzę, która stanowi tło wydarzeń i do których odnosi się osoba opowiadająca. Ważne jest, aby uczniowie znali pojęcia, którymi posługuje się ocalony lub poznali je w trakcie lekcji. W tym celu nauczyciel pracuje z uczniami nad przyswojeniem wspólnego słownictwa i ustala znaczenia pojęć (np. w toku dyskusji).
- W materiałach pomocniczych do scenariusza nauczyciel odnajdzie informacje biograficzne na temat rozmówców. Nauczyciel przekazuje je uczniom w miejscach wskazanych w scenariuszu. Pomaga to uczniom w odbiorze relacji świadków historii.
- Uczniowie mogą zadać pytanie o problem naruszania prywatności ocalonych. Należy wyjaśnić, że każda z osób przedstawionych w materiałach wyraziła zgodę na upublicznienie swojej historii.
- Warto wziąć pod uwagę możliwość powtórnego zaznajomienia uczniów z relacjami – fragmenty proponowane w scenariuszu są odpowiednio krótkie. Pozwoli to na dokładniejszy odbiór i umożliwi nauczycielowi lepsze omówienie emocji, pytań i reakcji, jakie zaznajomienie się ze świadectwami wywołuje u odbiorców.

Przebieg lekcji

Część I:

Wrzesień 1939 – wybuch drugiej wojny światowej

Przedstaw uczniom I część materiału filmowego: *Wrzesień 1939 – Wybuch drugiej wojny światowej*.

Materiał, trwający 8 minut, zawiera fragmenty 5 wypowiedzi odnoszących się do pierwszych dni wojny.

Poproś uczniów, by przygotowali kartki, na których zapiszą pierwsze wrażenia, kluczowe słowa, charakterystyczne wyrażenia i skojarzenia. Ponieważ wypowiedzi są krótkie, notatka nie musi być szczegółowa, ale przydatne będzie zapisanie imienia lub nazwiska mówiącej osoby, aby w trakcie późniejszej dyskusji można się było odwołać do konkretnego przykładu. Następnie przeprowadź dyskusję, w której odegrasz rolę moderatora.

Celem dyskusji jest omówienie trudnego położenia ludności cywilnej w obliczu wybuchu wojny, problemu narzucenia tożsamości przez okupanta niemieckiego i utraty prawa do określenia własnej tożsamości (odpowiedź na pytanie: „kim jestem?”), a także pokazanie jedności narodowej, jaka krótkotrwale zawiązała się wśród obywateli w pierwszym okresie ataku okupantów. Pozwól uczniom na swobodną dyskusję i wymianę refleksji.

Kluczowe pytania:

- Jak myślicie, kim są osoby, których opowieści wysłuchaliśmy?
- Jakie obrazy przywoływane są w wysłuchanych przed chwilą opowieściach?
- Jak opowiadający z punktu widzenia cywilów odbierają wybuch wojny? Jakie przeżycia im towarzyszą?
- Jak świadkowie opisują działania wojsk niemieckich i wkroczenie Armii Czerwonej? Jakie było ich przyjęcie przez ludność cywilną? Jakie są wspomnienia osób, które znalazły się pod okupacją hitlerowską? Jak świadkowie wspominają doświadczenia dotyczące okupacji radzieckiej?
- Od kiedy hitlerowskie władze okupacyjne zaczęły stosować represje wobec ludności żydowskiej i jaki miały one charakter?
- Kto i w jaki sposób zdecydował o tym, czy dana osoba jest, czy nie jest Żydem w opisywanych czasach? Czy uważacie, że tak powinno być?
- Która opowieść wywarła na was największe wrażenie? Co was najbardziej poruszyło?
- Jak wyobrażacie sobie dalsze losy tych osób?

Przebieg lekcji

Część I:

Wrzesień 1939 – wybuch drugiej wojny światowej

- Co słyszeliście do tej pory w waszych domach o wybuchu wojny?
- Czy to, co usłyszeliście przed chwilą, zmienia w jakiś sposób wasze dotychczasowe wyobrażenia o początkach wojny?

Uczniowie zapoznają się z **biografiami** osób przedstawionych w materiale (załącznik *Biografie – część I*) i porównują własne wyobrażenia z informacjami o poszczególnych osobach. Umieszczając krótki fragment wypowiedzi w kontekście szerszej historii indywidualnej, uczniowie lepiej rozumieją, jaki wpływ na losy danej osoby miały opisywane wydarzenia. Uczniowie mogą także zastanowić się, jak ich wyobrażenia na temat danego świadka odnoszą się do rzeczywistości, a dzięki temu docenić znaczenie krytycznego podejścia do źródeł. Po krótkiej dyskusji wyjaśnij uczniom, że to Niemcy decydowali, kto był Żydem, a kto nie; poczucie własnej tożsamości jednostki nie miało żadnego znaczenia. Problem ten zostanie podjęty w kolejnej części materiału filmowego, który zaczyna się od wypowiedzi na temat reakcji na zarządzenie okupanta o założeniu opasek z gwiazdą Dawida.

Przebieg lekcji

Część II: Dokąd dalej?...

Przedstaw uczniom II część materiału filmowego: *Dokąd dalej?*... Uczniowie sporządzają krótkie notatki, którymi będą się posługiwać podczas dyskusji.

Celem dyskusji jest omówienie zamętu, jaki zapanował w pierwszych dniach wojny, sytuacji chaosu i braku dostępu do wiarygodnych informacji. Uczniowie zastanowią się nad losem Żydów deportowanych do Związku Radzieckiego. Na poziomie ogólnym dyskusja powinna prowadzić do refleksji nad znaczeniem konkurujących ze sobą stereotypów i wyobrażeń, jakimi ludzie posługują się w procesie podejmowania decyzji. Zadaniem dyskusji jest również skłonienie uczniów do zastanowienia się nad formułowaniem sądów i ocen dotyczących trudnych decyzji.

Kluczowe pytania:

- Która opowieść wywarła na was największe wrażenie?
- Co was najbardziej poruszyło, jaki fragment opowieści szczególnie zapadł wam w pamięć?
- Czy to, co usłyszeliście przed chwilą, zmienia w jakiś sposób wasze dotychczasowe wyobrażenia na temat opisywanych sytuacji?
- Jakimi informacjami dysponowały osoby, podejmując decyzję o ucieczce, jej ewentualnym kierunku lub pozostaniu w miejscu zamieszkania?
- Jakie wyobrażenia na temat Niemiec i Związku Radzieckiego istniały w Polsce w tamtych czasach?
- Skąd czerpano informacje?
- Jakie wcześniejsze doświadczenia wpływały na decyzje opowiadających i ich rodzin?
- Jak osoby, które zdecydowały się na ucieczkę, zapamiętały to wydarzenie i kontakty z osobami, które napotkały na swojej drodze? Kto i dlaczego im pomógł?
- Zastanówcie się nad terminem „Syberia” – jakie są jego konotacje w kulturze polskiej?
- Co deportacja na Syberię oznaczała w czasie wojny dla osób, których wypowiedzi wysłuchaliśmy? Czy sądzą, że ich opinia o Syberii była inna przed wojną? Czy się zmieniła? Jeśli tak, dlaczego?
- Jak opowiadający oceniają swoje decyzje z perspektywy czasu?

Przebieg lekcji

Część II: Dokąd dalej?...

- Jakie były różnice w położeniu Żydów pod okupacją niemiecką i radziecką?
- Jak były dalsze losy osób, których opowieści wysłuchaliśmy?

Wyjaśnij uczniom, że największa grupa polskich Żydów przeżyła wojnę w Związku Radzieckim, niejednokrotnie pomimo przebywania w ciężkich warunkach obozów katorżniczej pracy.

Przebieg lekcji

Podsumowanie

Przeprowadź z uczniami rozmowę, mającą na celu sformułowanie wniosków z dzisiejszej lekcji. Omów sposoby, których okupanci użyli, aby odnowić, a w niektórych przypadkach wzmocnić, istniejące w Polsce antagonizmy społeczne. Zwróć uwagę na mechanizmy stopniowej izolacji żydowskiej części społeczeństwa, która pogłębiała się z upływem czasu (np. nakaz noszenia opasek z gwiazdą Dawida).

Przykładowe pytania do dyskusji:

- Opiszcie motywy, które kierowały Hitlerem i Stalinem, kiedy wywoływali drugą wojnę światową. Jaką rolę w przygotowaniach do rozpętania wojny odegrały poprzednie wydarzenia historyczne i propaganda?
- Przypomnijcie, jakimi stereotypami wobec okupantów kierowali się ludzie. W jaki sposób wpłynęły one na sposób postrzegania nazistów i radzieckich komunistów, a w konsekwencji, na losy poszczególnych osób?
- Wyjaśnijcie, jakich sposobów użył reżim nazistowski, aby odseparować od siebie ludność żydowską i chrześcijańską. Wymieńcie główne przesłanki prześladowań.
- Opiszcie, w jaki sposób reżim radziecki prześladował ludność Polski. Wymieńcie główne przesłanki prześladowań.
- Jakie były bezpośrednie konsekwencje agresji nazistowskiej i radzieckiej na Polskę? Jakie były skutki długofalowe? Czy we współczesnej Polsce nadal odczuwa się konsekwencje tamtych wydarzeń?

W dalszej części scenariusza umieszczono zestaw dodatkowych pytań, które mogą być pomocne w sformułowaniu wniosków z lekcji (**Dodatkowe pytania do dyskusji**). Można również zaproponować uczniom pracę w grupach; schemat znajduje się poniżej (**Praca w grupach**).

Ostatnią część lekcji stanowi propozycja dwóch wariantów **zadania domowego**.

Praca w grupach

Celem tego zadania jest analiza procesu podejmowania decyzji w trudnych sytuacjach. Pomoże to uczniom uświadomić sobie, jak ważne jest zrozumienie danego okresu historycznego, a także pogłębić wiedzę na temat tego, jak ludzie podejmują decyzje indywidualnie i w grupach.

Uczniowie dzielą się na grupy 3 – 6-osobowe. Rozdaj uczniom biografie świadków (załącznik *Biografie – część II*), po jednej dla każdej grupy, i poproś o ich przeczytanie. Uczniowie działają według następującego scenariusza: jedna z osób (lub para) podaje argumenty za pozostaniem w miejscu zamieszkania po wybuchu wojny, druga osoba (lub para) przekonuje do ucieczki na Zachód, natomiast kolejna przedstawia argumenty przemawiające za udaniem się do Związku Radzieckiego. Poproś uczniów, by przygotowując argumentację, opierali się na informacjach pochodzących z notek biograficznych.

Pracując w grupach, uczniowie odpowiadają na pytania lub/i wypełniają tabelę:

- Kim jesteśmy? (członkami jakiej grupy społecznej, etnicznej, religijnej)
Czy to wpływa na naszą decyzję? Jeśli tak, to w jaki sposób?
- Co zobaczyliśmy? Co wiedzieliśmy? (przesłanki do podjęcia decyzji)
- Jakie były argumenty „za” i „przeciw” naszej decyzji?
- Co zdecydowaliśmy?
- Jakie są konsekwencje naszej decyzji?

Po zakończeniu ćwiczenia uczniowie przedstawiają wyniki pracy na forum klasy. Ćwiczenie to można przeprowadzić także za pomocą „drzewka decyzyjnego”, które w sposób graficzny ukazuje proces podejmowania decyzji.

Przebieg lekcji

Dodatkowe pytania do dyskusji

Jako formę podsumowania lekcji, możesz przeprowadzić z uczniami dyskusję w oparciu o następujące pytania:

- W jaki sposób podejmujemy ważne decyzje w naszym życiu?
- Skąd czerpiemy informacje potrzebne do podjęcia tych decyzji? Czy uzgadniamy je z kimś?
- W jaki sposób nasz dzisiejszy proces podejmowania decyzji różni się od sytuacji przedstawionej w materiale filmowym, z którym się zapoznaliśmy?

Zadanie domowe

Wariant 1:

Na podstawie wiadomości zdobytych w czasie lekcji oraz dodatkowych źródeł (podręczniki historii, encyklopedia, Internet, wspomnienia) wyjaśnij kontekst i złożoność sytuacji społeczeństwa polskiego w czasie drugiej wojny światowej. Zastanów się, jakie znaczenie dla Polski miała okupacja niemiecka i sowiecka? W jaki sposób fakt ten wpływa na nas dzisiaj? Swoje przemyślenia przedstaw w formie eseju lub rozprawki.

Wariant 2:

„Pierwsze dni wojny w oczach ludności cywilnej”. Napisz esej, odwołując się do obejrzanych relacji świadków historii; możesz dodatkowo sięgnąć do innych źródeł, jak np. dzieła literackie, filmy dokumentalne, wspomnienia.

Wariant 3:

Na podstawie wiadomości z Internetu oraz innych dostępnych Ci źródeł przedstaw problem sytuacji uchodźców wojennych oraz ludzi żyjących pod obcą okupacją we współczesnym świecie. W przygotowaniu pracy pomocne mogą okazać się poniższe pytania oraz wykaz stron internetowych poświęconych problematyce uchodźców.

- Z jakich krajów współcześnie ludzie muszą uciekać przed wojną?
- W jaki sposób współczesny świat (rządy, politycy, zwykli ludzie) reaguje na problemy uciekinierów wojennych?
- Wymień organizacje międzynarodowe, których celem jest udzielanie im pomocy. Jak oceniacie rolę mediów w tej sprawie?
- Czy widzisz możliwości własnego zaangażowania i pomocy uchodźcom we współczesnym świecie? Jeżeli tak, to jak mogłoby to wyglądać?

Przykłady stron internetowych poświęconych problematyce uchodźców:

<http://www.uchodzcy.org.pl>

<http://www.etnoteam.pl> – (zakładka etnopojęcia)

<http://www.refugee.pl>

<http://www.unhcr-budapest.org/poland>

Opisy organizacji wraz z odnośnikami po polsku, rosyjsku i angielsku:

<http://tolerance.research.uj.edu.pl>